

A KOMPLEX KÉRDÉSEK

1. Bevezetés, a dolgozat tartalmi kérdései

Dolgozatomban a komplex kérdések jellegzetességeit mutatom be szinkrón és történeti korpusz elemzésével. A komplex kérdések problémája a verbális konfliktusbeli kérdések elkülönítésekor merült fel. Korábban (Schirm 2004) ugyanis magyar vitaműsorok szövegét felvéve, átírva és a bennük található kérdéseket elemezve azt tapasztaltam, hogy a különböző kérdéstípusok a gyakorlatban nem mindig azonosíthatók egyértelműen, ugyanis gyakori, hogy egy kérdésben egyszerre vannak jelen két kérdéstípus tulajdonságai, így az adott kérdés egyidejűleg mind a két csoportba besorolható, vagyis komplex kérdésnek tekinthető.

Dolgozatomban először röviden ismertetem a komplex kérdésekben részt vevő elemi kérdéseket, majd megmutatom, hogy az elemi kérdések komplex kérdésekké történő kombinálódása nem véletlenszerű, a lehetséges kombinációkat ugyanis a kombinálódó kérdések szekvenciális helye és funkciója határozza meg. A komplex kérdésekhez sajátos nyelvhasználati stratégia is tartozik, amely az arcmunkával hozható kapcsolatba. Ennek illusztrálására napjaink vitaműsorait és régebbi korok hitvitáit hasonlítom össze.

2. A komplex kérdés fogalma

A *komplex kérdés* terminus eltérő jelentéssel használatos a retorikában és a pragmatikában. A retorikában (Corbett, Connors 1999: 71) két független kérdésnek egy proposícióon belüli összekapcsolását jelenti, és logikai megtévesztés kapcsolódik hozzá. A retorikai komplex kérdésben ugyanis el van rejtve egy következtetés, amelynek az igazságát feltételezzük. Például az *Abbahagyta a barátnőd verését?* kérdés azt feltételezi, hogy a megkérdezett valamikor verte, illetve veri a barátnőjét. A pragmatikában (Ilie 1999: 982–984) ezzel szemben a komplex kérdések a több kérdésfajta jegyeit egyszerre magukon viselő kérdések. Dolgozatomban a *komplex kérdés* terminust a fogalom pragmatikai értelmében használom.

A komplex kérdésben a pragmatikai definíció alapján elméletileg akárhány kérdéstípus jegyei megjelenhetnek egyszerre, a gyakorlatban azonban ez a komplexitás korlátozott. A korlátozottság a komplex kérdések funkciójával függ össze, azaz, hogy milyen helyzetekben és miért használnak a beszélők az elemi kérdések helyett komplex kérdést. A pragmatikai szakirodalom azonban csak regisztrálta a komplex kérdések létét, ám nem próbált magyarázatot keresni a kapcsolódási lehetőségeikre és korlátaikra, illetve arra, hogy miért használnak a beszélők elemi kérdések helyett komplexet.

3. A vitaműsorbeli komplex kérdések

A komplex kérdések problémájával a félintézményes vitaműsorok elemzésekor találkoztam. A 2 óra 10 percnyi hangzó anyagot tartalmazó korpuszom két televízióműsorból és egy rádióműsorból állt: az ATV-n 2002-ben sugárzott *Pro és kontra – Médiaegyensúly*, illetve *Közhang* című műsorból, valamint a Fiksz rádióban 2001-ben elhangzott *Zöldindulás* című műsorból. A korpusz egésze a félintézményes diskurzusok (Ilie 1999: 975) közé sorolható, ami azt jelenti, hogy vannak bizonyos külső elvárások, amelyeket be kell tartani a társalgás során, de a kontroll lényegesen alacsonyabb, mint az intézményes diskurzusok esetén, ám magasabb, mint egy kötetlen beszélgetés során. E vitaműsorok intézményes keretek közt zajlanak (TV-ben, illetve rádióban), alapvetően hallgató-orientáltak és többszörös hallgatóságuk van. A félintézményes diskurzusok intézményes jellegét az adja, hogy vannak szerephez illő és szerephez nem illő megnyilatkozások, míg a társalgási jelleg abban nyilvánul meg, hogy a témaváltás, a kérdés feltevése és a fordulók hosszának a szabályozása nem kizárólag a műsorvezető joga, hanem bármely résztvevőé.

A szinkrón korpusz elemzése során az alábbi táblázatban látható elemi kérdésfajtákat különítettem el.

kérdéscsoport	szerep	illetékesség	standardság	szekvenciális hely
1. vitairányító kérdések				
vitaindító	mod	+	nem standard	(vita elején lévő) F1
ütköztető	mod	+	nem standard	F2
témaváltó	mod	+	standard/nem st.	(vita közbeni) F1
szókratészi	vtp	+	nem standard	F3
2. vitatkozó kérdések				
negatív	mod	+	nem standard	F1
vitázó	mod / vtp	+ / -	nem standard	F2
támadó visszhang	mod	+	nem standard	F2
visszatámadó	mod / vtp	+	nem standard	kérdés után
szónoki	vtp	+	nem standard	bárhol
3. tisztázó kérdések				
klasszikus tisztázó	mod	+	standard	F2
kétkedő visszhang	mod	+	standard	F2
véleménykérő	mod	+	standard	F1
vizsgáztató	vtp	+	standard	F1
engedélykérő	mod	?	standard	pre-F1

Jelen dolgozat terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé az elemi kérdéstípusok részletes bemutatását, az Schirm 2004-ben olvasható. A továbbiak megértéséhez azonban az elkülönítési szempontokat és a főbb kérdésosztályokat röviden ismertetem.

A szakirodalomban (Ilie 1999, Gruber 2001) szokásos osztályozási szempontok közül a standardságot és a szekvenciális helyet vettem át. A kérdés standardsága azt jelenti, hogy ezeket a kérdéseket a beszélők a tudásuk hiányossága miatt alkalmazzák, és semmilyen argumentatív jelleg nem fűződik hozzájuk. A szekvenciális hely pedig a kérdésnek a fordulóban elfoglalt helyét jelenti. Mivel félintézményes moderált vitamű-

sorokat elemeztem, így fontosnak tartottam, hogy a vitaműsorok két résztvevőtípusa által használt kérdéseket elkülönítsem egymástól, így megkülönböztettem a kétféle szereplőtípus kérdéseit: a moderátori és a vitapartneri kérdéseket. Ennek az elkülönítési jegynek a relevanciáját az adja, hogy a kérdezés a félintézményes vitaműsorok esetén bizonyos fokig szerephez kötött. A moderátor kérdését csak az korlátozza, hogy ne térjen el az újságírói semlegességtől (Clayman 1992: 163), a vitapartnerekre pedig az a megszorítás érvényes, hogy nem tehetnek fel a műsorvezetőnek személyes kérdéseket, és nem kérdőjelezhetik meg annak a kérdezéshez való jogát.

A négy fő szempont (szerep, illetékesség, standardság, szekvenciális hely) együttes figyelembevételével a fent látható 14-féle kérdést különítettem el, amelyek a vitában betöltött szerepük alapján három nagyobb csoportba sorolhatók, a vitairányító, a vitakozó és a tisztázó kérdések közé.

Az első funkcionális csoportot a vitairányító kérdések alkotják. Természetesen a tartalmánál fogva bizonyos fokig minden kérdés alakítja és irányítja a vitát, hiszen ezek a kérdések behatárolják a rájuk adható válaszok körét, de vannak olyan speciális kérdések, amelyek intézményesen is a vita formálására valók. A félintézményes moderált vitaműsorokban ugyanis a moderátor feladata a vita elindítása, a vitapartnernek eltérő véleményének az előhívása, továbbá neki kell ügyelnie arra is, nehogy túlságosan eldurvuljon a vita. Az irányítás szerepének megfelelően az illetékes moderátori vitairányító kérdések közé a vitaindító kérdés, az ütköztető kérdés és a témaváltó kérdés tartozik, a vitapartneri kérdések közül pedig a szókratészi kérdés sorolható ebbe a csoportba.

A következő funkcionális csoportba a vitakozó kérdések tartoznak. Ezek szerepe a vita fenntartása, vagyis explicit vagy implicit módon megkérdőjelezi a partner álláspontját, s annak állításával szállnak szembe. Különböző jegyparamétereik alapján a korpuszomban a vitakozó kérdéseknek öt alcsoportját találtam, ezek a negatív kérdés, a vitázó kérdés, a támadó visszhangkérdés, a visszatámadó kérdés és a szónoki kérdés.

A harmadik funkcionális csoportot a tisztázó kérdések alkotják. A tisztázó kérdések standard kérdések, s céljuk a hiányzó információk megszerzése. Csoportjaik: a klasszikus tisztázó kérdés, a kételkedő visszhangkérdés, a véleménykérő kérdés, a vizsgáztató kérdés és az engedélykérő kérdés. A tisztázó kérdéseket sokszor az intonáció különíti el az egyéb kérdéstípusoktól (vö. Szende 1995).

A vitaműsorokban található elemi kérdések elemzésénél azt tapasztaltam, hogy az egyes kérdések nem válnak el egymástól élesen, gyakori, hogy egy kérdésben egyszerre vannak jelen két kérdés tulajdonságai, így az adott kérdés egyszerre mindkét csoportba besorolható. Ez nem azt jelenti, hogy léteznek egyéb, eddig figyelembe nem vett elemi kérdéstípusok, hanem azt, hogy a beszélők a két kérdés közül az egyiknek valamely tulajdonságát el szeretnék tolni más irányba, ezért használnak komplex kérdést.

A következőkben a szinkrón korpuszban található komplex kérdések közül mutatok be néhányat. A *Zöldindulás* című műsor 77. fordulójában a szónoki és a vitázó kérdés jegyei jelennek meg egyszerre egyetlen riporter kérdésen belül:

R: *Ezt a kérdést azért, ha azt jelenti, hogy Győrben is modern a gyár, csak az épülettel van baj.*

P: *Nem. Te tényleg ennyire hülye vagy, vagy csak teszed magad?*

R: *Én tényleg pont olyan hülye vagyok, mint amilyen hülyét a Danone próbál belőlem csinálni, tehát én megpróbálom most eljátszani azt, hogy én értem a dolgot*

A korpusz egésze mutatja, hogy az idézett példában a vitapartner a feltett kérdésre nem vár választ, azt választó formája ellenére is szónoki kérdésnek szánja, s mint ilyen, egy kijelentéssel egyenértékű (= 'Te tényleg ennyire hülye vagy'). Azért van mégis kérdés formájában megfogalmazva, mert így kevésbé arcromboló, mint direkt állítás-ként. A moderátor azonban még így is megérezte a kérdés vitázó voltát, s rögtön vissza is vágott.

A *Pro és kontra* című műsor 97. fordulójában pedig a témaváltó kérdés és a negatív kérdés jegyei érvényesülnek egyszerre egy moderátori kérdésen belül:

R: Nincs abban valami, amit én kérdésként fölvettem az elején, hogy valahogy mint-hogyha egy új fejezethez ért volna ez a vita? Hát állandóan vitatkozunk 88–89 óta ezekről a dolgokról, ugye? Kerekasztal-tárgyalásokban a médiáról nem tudott közös álláspontra jutni a csapat.

A kérdés a tagadószavas kezdésből kifolyólag egyrészt a negatív kérdések kategóriájába sorolandó, s állításként értelmezendő (*Nincs abban valami, amit én kérdésként fölvettem az elején... ?* = 'Van abban valami, amit ...'). Másrészt viszont a vitában már korábban előforduló altémára utal vissza, s ezáltal megváltoztatja a vita eddigi menetét.

A fentebb bemutatott két komplex kérdésen kívül azonban sok egyéb komplex kérdés is lehetséges egy vita során. Az általam elkülönített 14 kérdéstípus elvileg [(14×13)/2]-féle, azaz 91 kettős komplex kérdést alkothatna, ha minden kérdésfajta minden kérdésfajtaival kombinálódhatna. Az intuíciónk alapján azonban úgy tűnik, hogy jóval kevesebb komplex kérdés valósítható meg. Például könnyen belátható, hogy a vitaindító és a visszatámadó kérdések, illetve az ütköztető és szókratészi kérdések a kérdések jellegzetességeiből és a vitában elfoglalt helyükből adódóan soha nem fognak tudni egymással kombinálódni. A kérdések kombinálódása nem véletlenszerű, ugyanis a szekvenciális hely és a kérdés fő funkciója meghatározza, hogy mely kérdések tudnak egymással komplex kérdést alkotni.

Vegyük először a kérdéseknek a szekvenciában elfoglalt helyét! Csak azok a kérdések képesek egymással komplex kérdést alkotni, amelyek szekvenciális helye nem zárja ki egymást. Így egy matematikai alapkombinatorikai feladat megoldásával kiszámolható, hány kapcsolódási mód lehetséges a kérdések szekvenciális helye szerint. Azonos helyértékű kérdések esetén (preF1 – preF1, F1 – F1, F2 – F2, F3 – F3, bárhol – bárhol, kérdés után – kérdés után) ismétlés nélküli kombinációval számolhatók ki a lehetséges komplex kérdések az [(n×(n-1))/2] képlet szerint. A képletben az n az egyes fordulókban kiválasztható kérdések száma, az (n-1) az előbb kiválasztott kérdésen kívül kiválasztható kérdések száma, 2-vel pedig azért kell elosztani a szorzatot, mert a kérdés-komplexumoknál nem fontos a bennük szereplő összetevők sorrendje, viszont a kiválasztásban implicit módon benne van a sorrend. Ezután vegyünk a különböző, de egymást megengedő helyértékű kérdések (bárhol – preF1, bárhol – preF1, bárhol – F2, bárhol – F3, bárhol – kérdés után, kérdés után – F2, kérdés után – F3) összekapcsolódását. Erre az n×m szorzás művelete alkalmazható, ahol n, illetve m a különböző helyek értékeiből kiválasztható kérdések számát jelöli. Ez alapján a kombinatorikai számítás alapján tetszőleges számú elemi kérdésből kiszámítható a lehetséges komplexek száma. Azaz csak elméletileg, mert a szekvenciális hely csak az egyik szűrő tényező. A másik, amelyet nem lehet képlet segítségével megadni, a kérdésnek a vitában betöltött fő funkciója. Ezt a kérdések definíciója alapján páronként kell végig próbálni.

A komplex kérdés definíciója („egy kérdésben szimultán jelenik meg több kérdés jellegzetessége”) nem csupán a kettős kérdéskomplexumokat engedi meg, hanem a hármas, négyes, ötös, illetve az ennél többszörös komplex kérdéseket is. Az elméletileg végtelen lehetőségek száma azonban a gyakorlatban korlátozott. Egy kérdésben ugyanis akárhány és akármilyen funkció nem keveredhet egyszerre, valamint a funkciók és a kérdések jellegzetességei az arc munkával és az indirektséggel hozhatók kapcsolatba. Az alábbiakban ezt mutatom be részletesen.

A vitának a szerkezeti szabályszerűségei mellett meghatározott szociális struktúrája van. A társalgásban fontos szerepet tölt be a Goffman által arcnak (*face*) nevezett „tulajdonság” megóvása, illetve rombolása. Az arc Goffmannál egy tulajdonságegyüttes, amellyel minden ember rendelkezik. „Olyan én-kép, amelyet a társadalmilag megerősített tulajdonságok körvonalaznak” (Goffman 1995: 3). Mivel arra törekszünk, hogy koherens képet mutassunk magunkról, rá vagyunk kényszerítve, hogy megvédjük az arcunkat, ha az veszélybe kerül. Az arc megóvása azokat a cselekedeteket és viselkedési formákat foglalja magában, amelyeket azért végzünk, hogy összhangban maradjunk az általunk mutatott arccal (Goffman 1995: 7).

A vita ugyan tipikusan arcfenyegető aktusokat tartalmazó beszédtevékenység, hiszen a benne szereplő egyet nem értékek inherensen arcfenyegetőek, azonban a vitaközö felek még a vitában is törekszenek az arcfenyegetés minimalizálására. Az arc munkát a verbális konfliktusban vizsgálva, a kutatók (Muntigl, Turnbull 1998: 225) azt találták, hogy B beszélő F2-es megnyilatkozása rongálja A beszélő arcát. Erre A egy olyan arcviszállító lépést tesz, ami egyben rombolja B arcát: F2 agresszivitásának a függvényében vagy F1-et védelmezi, vagy F2-t támadja.

A komplex kérdésekkel kapcsolatban megfigyelhető, hogy a vitapartnerek akkor használnak komplex kérdést, ha az arcfenyegetőt szeretnék mérsékelni, s indirektebbé tenni a kérdést. A vitában előforduló kérdésfajták ugyanis különböző mértékben arcfenyegetőek. Az arcrombolás hiánya és megléte alapján megkülönböztethetünk semleges és arcromboló kérdéseket.

A semleges kérdések közé azok a kérdések tartoznak, amelyek nem változtatják meg a megkérdezett arcát. A semleges kérdések legtípikusabb formái a standard kérdések: a tisztázó kérdések (klasszikus tisztázó kérdés, kételkedő visszhangkérdés, véleménykérő kérdés és vizsgáztató kérdés), az engedélykérő kérdések és a témaváltó kérdés. Ezekhez a kérdésekhez semmilyen provokatív vagy argumentatív szándék nem kapcsolódik, így nem is tekinthetők arcfenyegetőeknek.

A semleges és az arcromboló kérdések nem válnak el élesen egymástól, van köztük egy átmeneti sáv. Az átmeneti kérdések közé két moderátori kérdés, az ütköztető és a vitaindító kérdés sorolható. Ezek ugyanis elég provokálóak és bántóak is lehetnek, viszont a moderátor szerepéből fakadnak, abból, hogy valahogy el kell indítania a vitát, és be kell mutatnia a különböző álláspontokat.

A verbális konfliktusban szereplő kérdések arcviszonyai eddig a pontig adhatók meg egyértelműen. Az arcfenyegető kérdésekkel kapcsolatban azonban már problémák merülnek fel. Az arcrombolást ugyanis résztvevő szinten regisztrálni lehet, de analizáló szinten az arcrombolás mértéke nem adható meg objektíven, mert egy romboló kérdés arcviszonyát eltérő módon ítélik meg a konfliktus résztvevői és a kívülálló felek. Továbbá sosem lehetünk biztosak abban, hogy egy feltett kérdés a megkérdezettben is azt a hatást váltja ki, ami a kérdés feltevőjének explicit vagy implicit szándéka volt. Valamint az arcfenyegetés mértékét befolyásolja a kontextus és a kérdés tartalma is.

Az arcromboló kérdések közül a gyengébben arcrombolók közé a negatív kérdés tartozik, amely éppen a formája miatt enyhíti a kérdés általi arcrombolást. A mondani-valónak állítás helyett kérdés formájában való megfogalmazása ugyanis egy udvariasági stratégia, hiszen kevésbé sértő valamit kérdezni, mint állítani.

A többi arcromboló kérdéstípus (szókratészi kérdés, vitázó kérdés, támadó visszhangkérdés, visszatámadó kérdés, szónoki kérdés) a kérdések tartalmától és a kontextustól függően lehet gyengébben vagy erősebben arcromboló is. Erősebben arcrombolóvá akkor válik egy kérdés, ha az agresszivitása nem a propozicionális tartalomból adódik, hanem a társalgásra vonatkozó külső szabályok megsértéséből. Ilyen például a párszekvencia felbomlása a visszatámadó kérdésnél, vagy a kérdés illetéktelenné válása. A leginkább arcfenyegető aktusok pedig a kompetencia- és relevancia-megkérdőjelező megnyilatkozások (vö. Muntigl, Turnbull 1998).

Az eddig elmondottak alapján az alábbi arcrombolásra vonatkozó kontinuum állítható fel a verbális konfliktusban megjelenő elemi kérdésekre:

1. ábra. Arcrombolásra vonatkozó kontinuum

SEMLEGES KÉRDÉSEK	átmenet	ARCROMBOLÓ KÉRDÉSEK	
klasszikus tisztázó	ütköztető	negatív	szókratészi
kétkedő visszhang	vitaindító		vitázó
véleménykérő			támadó visszhang
vizsgáztató			visszatámadó
engedélykérő			szónoki
témaváltó			

Az arcrombolásra vonatkozó kontinuum alapján megállapítható, hogy a komplex kérdésben mindig egy gyengébben és egy erősebben arcromboló kérdés keveredik. Ennek oka egyrészt a kérdező, másrészt a megkérdezett arcának a védelme, a kérdés direktségének a mérséklése. A komplex kérdések használata a szinkrón korpusz alapján tehát egy udvariasági stratégiának tekinthető. Ezt az állítást történeti korpusz segítségével is érdemes megvizsgálni.

4. A komplex kérdések a hitvitákban

A szinkrón félintézményes vitaműsorokhoz leginkább hasonló történeti anyagként a hitviták jöhetnek szóba. A hitvita a különböző vallásokról vagy egyes hittani tételekről és nézetekről írásban vagy szóban folytatott harc. A szóbeli hitvita eseményjellegű, míg az írásbeli az írásaktust foglalja magában. Az írásbeli hitvitának sajátos változata a fikatív hitvita, amikor a közreadott mű tartalma nem valóságos, hanem kitalált, fikatív. A fikatív hitviták tipikus fajtái a hitvitázó drámák, míg a szóbeli hitviták főbb formái közé a zsinati hitvita, az asztali beszélgetés, a vallásügyi tárgyalás és ezek kombinációi tartoznak (vö. Heltai 2005: 260). A hitvita tehát összefoglaló elnevezés, mely számos különféle műfajú szövegtípust foglal magában.

A hitviták fontos műfaji sajátossága a többszólamúságuk. A szöveg elsődlegesen a vitapartnerhez szól, másodlagosan pedig egy szélesebb közönséghez: a vita helyén jelenlévő hallgatósághoz vagy az olvasóközönséghez.

Az általam választott korpusz az 1660 őszi lezajlott sárospataki hitvita jegyzőkönyve. A hitvita a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található, Miss 689-es jegyzettel. Az eredeti szövegnek a Kulcsár Árpád-féle lejegyzését (1999) használtam fel. A szóbeli hitviták közül a számításba vehető korpusz behatárolt voltán túl azért esett a választásom erre a vitára, mert benne országosan ismert személyek vettek részt, s megnyilatkozásait a jegyzőkönyv szó szerint rögzítette, amely alapján a hitvita egésze csaknem filmszerűen rekonstruálható. Hasonló forrásról a 17. század középső harmadából nem tudunk (Kulcsár 1999). A sárospataki hitvita célja Báthori Zsófiának és fiának, I. Rákóczi Ferencnek a rekatolizálása volt. A vitát az országbíró, Nádasdy Ferenc kezdeményezte, s a hitvita asztali beszélgetés formájában zajlott le a Rákóczi-palotában 1660. szeptember 30-án és október 1-jén.

A hitvitákban található kérdések elemzésekor különböző problémák merültek fel. Az egyik a vizsgált korpusz történeti jellegéből adódik. Az elemzésnél ugyanis nem tudjuk felhasználni azokat az információkat, hogy vajon hogyan olvasták és értelmezték a hitvitákat a 17. században. Szöveg vagy látványosság vagy mindkettő volt-e egyszerre, vajon olvasták, hallgatták vagy nézték őket? A történetiség korlátja így az időbeli távolságon túl egyfajta kulturális másság is (Tóth 2005: 180). Továbbá nehezíti az elemzést, hogy csupán a leírt kontextusra, a lejegyzett szövegre és a világtudásunkra támaszkodhatunk a kérdések vizsgálatánál, a központozásban nem tükröződő szupraszegmentális tényezőket azonban nem tudjuk figyelembe venni.

A szinkrón korpusz elemzéséhez felállított kérdéstipológiát adaptálni kellett, azaz a moderátor és a vitapartner szerepeket módosítani. A hitvitában ugyan nincs külső irányító szerep, viszont a vitatkozó felek nem tekinthetők egyenrangúaknak. Mivel a sárospataki hitvitában Rákóczi Ferencék rekatolizálása volt a cél, ezért megkülönböztethetjük a térítő és a térítendő szerepeket. A térítő szerepben a pápisták (katolikusok) léptek fel, a térítendő szerep pedig a reformátusoké volt. Az elemzés azt mutatta, hogy már ekkor, a 17. század 2. felében is használtak komplex kérdéseket a vitában résztvevő felek. A komplex kérdések használata a szerepekhez igazodott, a vizsgált korpuszban ugyanis csupán a térítők használtak komplex kérdéseket, a térítendők nem. A térítő pápisták kérdései már a vita legelejétől erősen arcrombolóak. A vita indító kérdése (*Igazé a' Kegyelmetek vallása?*) is megmutatja azt a provokatív stílust, ami az egész hitvita során nyomon követhető. A térítő katolikus aktivitás egy lekezelő vitastílussal párosul, amelyről a református Körmendi Balázs, a vita résztvevője és lejegyzetelője a hitvita utolsó részében a következőket írta:

„Nem is akartak ők kérdettetvén semmitis felelni, vagy bizonyítani, hanem többnyire csak mi bizonyítottuk, hogy mint, s hogyan kellene a rendes disputationak lenni, ez volt a feleletek: Nem disputatio ez, csak asztali beszélgetés, csak én tudakozom most, ne vizsgálj Uram mit hiszünk mi, tudom én a magam vallását etc.”

Kulcsár (1999) szerint a katolikusok azt akarták megmutatni az asztali vita során, hogy az érvelést és a vitatkozást tekintve vannak ugyanolyan jók, mint református vitapartnereik. A katolikus vitázók a vitatkozás általi arcrombolást igyekeznek enyhíteni a komplex kérdésekkel. Például:

Papista. de hiszen azt tartya kegték, hogy nem szükség az irast magyarazni olly világossan

- Refor'*: *Nem mondjuk mi azt ugy egy áttallyában.*
Papista ***Kitsoda és miképpen magyarazhattya hát az irást?***
Refor': *Minden igaz keresztyen emberek, kik az ő hivatallyok szerint különböző mértékkal vötték a' Szent Lélek ajándékát.*

Ebben a példában a katolikus ellenfél kérdése a tisztázó és a vitázó kérdés jegyeit egyszerre viseli magán. Ezt a kérdésben szereplő *hát* szócska is erősíti. A sárospataki hitvitában talált komplex kérdések többségében szerepelt a *hát* szó. Ez többféle szófaji szerepben is megjelenhet: határozószóként, töltelékszóként és kötőszóként is. A nyelvtörténeti szakirodalom (Juhász 1992: 776) szerint a kérdésben szereplő *hát* legtöbbször a latin *ergo, igitur* szavak fordításaként szerepel. A hitvitában azonban nem ilyen latinizmusról van szó, hanem arról, hogy a *hát* olyan todalékszó, amelybe még az eredeti 'akkor' jelentés is behelyettesíthető (Juhász 1992: 781). Emellett azonban nyomatékosítást, illetve tétovázást is kifejezhet, s ezáltal képes a kérdés komplexszé tételére. A *hát* szócskán kívül más elemek is megjelennek ilyen szerepben a hitvitában. Az alábbi példában az *azért* szó tölti be ezt a szerepet.

- Papista*. *Ugy de kell lenni valami külső bizonyito erősségek'k is, mellyek által objectivé meg kell győződni az elmének hogy osztán tsalhatatlanul hihesse azt*
Mítsoda azért a' bizonság vagy erősség?
Refor': *Mi azt mongyuk hogy magában az irasban vagynak azok, mellyek elég bizonságot tésznek az irasnak Istenes voltáról.*

Ha az idézett kérdésből kimaradna az *azért* szó, szimpla tisztázást kérő kérdés vagy szónoki kérdés is lehetne. Az *azért* azonban nyomatékosítást fejez ki, használata által a hangsúlyviszonyokra is következtethetünk, s a kérdés komplexszé válik általa.

5. Összefoglalás

Dolgozatomban a komplex kérdések pragmatikai jellegzetességeit vettem sorra három szinkrón vitaműsor és egy 1660-ból származó hitvita alapján. Az elemi kérdések elkülönítésénél tapasztaltam azt, hogy ezek nem mindig tiszta formájukban jelennek meg, hanem sokszor keverednek egymással, azaz komplex kérdést alkotnak. Ez a keveredés nem a kérdéstipológia hiányosságát jelenti, ugyanis az elemzés megmutatta, hogy a komplex kérdésekhez meghatározott nyelvhasználati stratégia kötődik, amely az arc munkával hozható kapcsolatba. Az elemi kérdések arcviszonyain kívül a kérdés funkciója és szekvenciális helye határozza meg a lehetséges komplexeket. Bebizonyosodott továbbá, hogy történeti vonatkozásban is releváns a komplex kérdés fogalma. Mind a szinkrón, mind a történeti korpusz azt támasztotta alá, hogy a komplex kérdések legfontosabb szerepe a kérdés indirektebbé tétele, és ezáltal az arcfenyegetés mérséklése.

Irodalom

- Clayman, S. E. 1992. Footing in the achievement of neutrality: the case of news-interview discourse. In: Drew, P., Heritage, J. (eds.) *Talk at work: interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press. 163–198.
- Corbett, E. P. J., Connors, R. J. 1999. *Classical Rhetoric for the Modern Student*. Oxford: University Press.

- Goffman, E. 1995. A homlokzatról: A rituális elemek analízise a társas interakcióban. In: Siklaki I. (szerk.) *A szóbeli befolyásolás alapjai II.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 3–31.
- Gruber, H. 2001. Questions and strategic orientation in verbal conflict sequences. *Journal of Pragmatics*. 33. 1815–1857.
- Heltai J. 2005. A 16-17. századi magyarországi hitviták adattárának tervezete. In: Heltai J., Tasi R. (szerk.) 251–299.
- Heltai J., Tasi R. 2005. (szerk.) „*Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának előadott özöne...*” *Tanulmányok a XVI–XIX. századi hitvitáinkról.* Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék.
- Ilie, C. 1999. Question-response argumentation in talk shows. *Journal of Pragmatics*. 31. 975–999.
- Juhász D. 1992. A kötőszók. In: Benkő L. (szerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 776–781.
- Kulcsár Á. 1999. A sárospataki hitvita 1660. szeptember 30.–október 1. (Forrásközlés). In: Fazekas Cs. (szerk.) *Fiatal egyháztörténészek írásai.* Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék. 21–46.
- Muntigl, P., Turnbull, W. 1998. Conversational structure and facework in arguing. *Journal of Pragmatics*. 29. 225–256.
- Schirm A. 2004. A kérdések szerepe a verbális konfliktusban. Elhangzott: *VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus.* Budapest. 2004. augusztus 29–31.
http://www.nytud.hu/NMNyK/schirm_eloadas.pdf
- Szende T. 1995. *A beszéd hangszerelése. Idő, hangmagaság, hangerő és határjelzés a beszédben.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Tóth Zs. 2005. Hitvita és marginália. Megjegyzések a „(hit)vita” antropológiájához. In: Heltai J., Tasi R. (szerk.) 175–197.

Források

- A sárospataki hitvita 1660. szeptember 30.–október 1. (Forrásközlés). In: Fazekas Cs. (szerk.) *Fiatal egyháztörténészek írásai.* Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék. 21–46.
- A Közhang c. műsor videóanyaga, 2002. Elérhető volt: <http://www.magyaratv.hu>
- A Pro és kontra – Médiaegyensúly c. műsor videóanyaga, 2002. szeptember 5. Elérhető volt: <http://www.magyaratv.hu>
- A Zöldindulás című műsor hanganyaga, 2001. április 10. Elérhetősege: http://www.fikszradio.hu/zoldindulas/2001/zi_20010410/index.html